

พระปัญญาธิคุณว่าด้วยเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคม The Perfect Wisdom on Social Consciousness

อรทัย มีแสง

Orathai Meesang

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ต้องการนำเสนอพระปัญญาธิคุณที่สำคัญเรื่องหนึ่งของพระพุทธเจ้า คือเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคม ที่ไม่ปรากฏเป็นคำเฉพาะในคำสอนใดหรือในพระไตรปิฎก และยังเป็นสิ่งที่ถกเถียงกันในทางวิชาการทั้งชาวตะวันตกและตะวันออก รวมถึงนักวิชาการไทย คำสอนของพระพุทธเจ้า แม้จะเน้นในมิติของปัจเจก แต่ก็ไม่ได้ละเลยมิติทางสังคม การได้ตระหนักถึงคำสอนที่แท้จริงนี้ นอกจากจะทำให้ตนเองมีความสุขแล้ว ยังทำให้สังคมโดยรวมเป็นปกติสุขด้วย

Abstract

The objective of this article is to propose the one of the important perfect wisdoms of Buddha which is the social consciousness. It does not show in any doctrines or in Tipitaka. This topic is still controversy both in western and eastern academics including Thai academics. Even though the Buddha's doctrines emphasize on the individual's dimension but they do not neglect the social dimension. By having consciousness truly on the doctrines, it does not just help the individuals having the happiness but also making happy and peaceful societies.

๑. บทนำ

การถกเถียงในเชิงวิชาการว่าด้วยเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคมในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นกันอย่างกว้างขวางและมืออยู่อย่างต่อเนื่อง บ้างก็เห็นว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่มีมิติทางสังคม มีแต่มิติทางปัจเจกเท่านั้น บ้างก็เห็นว่าไม่มีมิติทางสังคม หลากหลายในแต่ละบริบท เช่น เรื่องสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น บทความนี้ ผู้เขียนต้องการนำเสนอว่า พุทธศาสนาเถรวาทมีมิติทางสังคมอย่างแน่นอน และไม่เพียงเท่านั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทยังเห็นความสำคัญเรื่องของสังคมเท่าเทียมกับเรื่องของปัจเจก เพราะมนุษย์กับสังคมมีความสัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน จิตสำนึกเพื่อสังคมปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า เพียงแต่ไม่ได้บัญญัติชื่อเรียกเฉพาะเช่นในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้ การกระทำอันใดเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวม ผลที่สุดก็คือการกระทำเพื่อตนเองทั้งสิ้น จิตสำนึกเพื่อสังคมกับจิตสำนึกเพื่อตนเอง ก็คือเรื่องเดียวกัน หรือ เหยียดที่มีสองด้านเสมอ

๒. พระปัญญาธิคุณว่าด้วยเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคม

เมื่อกล่าวถึงเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคม พบว่า คนไทยส่วนใหญ่ไม่ค่อยคุ้นเคยกับคำว่า “จิตสำนึกเพื่อสังคม” ที่กล่าวเช่นนี้ เป็นเพราะเราไม่ค่อยเห็นกิจกรรมที่เด่นชัดที่ทำเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมสักเท่าใด ที่พอจะเห็นอยู่บ้างคือ การรวมตัวสำหรับกิจกรรมเฉพาะกิจ หรือเป็นลักษณะของสังคมสงเคราะห์เสียมากกว่า

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมาย จิตสำนึก ว่าหมายถึง “ภาวะที่จิตตื่นและรู้ตัวสามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยกาย ตรงกับภาษาอังกฤษว่า conscious”^๑

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ได้นิยาม จิตสำนึกทางสังคม (Social consciousness) หรือ จิตสำนึกสาธารณะ (Public consciousness) คือ “การตระหนักรู้และคำนึงถึงส่วนรวม หรือคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน”^๒

มัลลิกา มัติโก บรรณาธิการของสื่อสิ่งพิมพ์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล ให้นิยาม จิตสำนึกทางสังคม ว่าหมายถึง “ความรู้สึกรู้สึก และความคิดเห็นที่มีต่อปรากฏการณ์ในด้านต่างๆ ทาง

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๒.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๒๔), หน้า ๘๑.

สังคม ได้แก่ มิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา ที่มีผลกระทบต่อตนเองและสังคมโดยรวม ตลอดจนแนวทางการแก้ไขสถานการณ์นั้นๆ^๓

โดยสรุป จิตสำนึกเพื่อสังคม หมายถึง การที่จิตตื่นกับเรื่องที่เกิดขึ้นในสังคม และสามารถตอบสนองสิ่งเร้าที่มาจากสังคม เมื่อจิตถูกกระทบแล้ว ก็ตระหนักถึงปัญหาาร่วมกัน และยินดีเข้าไปแก้ไขสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นในทุกมิติ

ความรู้สึกถึงการกระทำเพื่อส่วนรวมหรือเพื่อผู้อื่น ว่าเป็นหน้าที่หรือสิ่งที่ควรปฏิบัติ อาจดูจะไม่ค่อยคุ้นเคยกับวิถีชีวิตของสังคมไทย เพราะเราไม่ได้รับการปลูกฝัง ไม่ว่าจะในชั้นเรียน ในครอบครัว หรือในวิถีของคนไทย เราอาจจะมีวัฒนธรรมที่เป็นคนใจดี โอบอ้อมอารี แต่ก็จะเป็นลักษณะของปัจเจกหรือเป็นเรื่องของบุคคล ยิ่งถ้ามองในสังคมเมืองทุกวันนี้ อาจจะถูกดัดน้อยลงเมื่อเทียบกับสังคมชนบท และเมื่อกล่าวถึงเรื่องความเป็นปัจเจกแล้ว สิ่งที่เด่นชัดดูได้จากการทำงานของคนไทย เมื่อทำงานแบบเดี่ยวๆ แล้วมักพบว่า ประสบความสำเร็จอยู่มาก แต่ถ้ามีงานที่ต้องทำเป็นกลุ่ม ก็มักจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จ การที่เราไม่ได้รับการปลูกฝังให้เกิดเป็นจิตสำนึกในใจ จึงเหมือนเรารู้แต่ทฤษฎีแต่ไม่ได้นำมาปฏิบัติจริง

ถ้าพิจารณาย้อนดูถึงรากฐานปรัชญาชีวิตของคนไทย จะพบว่าพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือ และมีอิทธิพลต่อปรัชญาพื้นฐานชีวิตของคนไทย และสังคมไทย แต่ถ้าเราจะเหมาเอาว่า เพราะพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาเถรวาทสอนให้บุคคลพึงพาตนเองเป็นหลักหรือเน้นในเรื่องของปัจเจกเพื่อการหลุดพ้นของตนเท่านั้น จึงเป็นเหตุให้คนไทยไม่สนใจเรื่องส่วนรวม ผู้เขียนคงไม่เห็นด้วย เพราะในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากจะต้องฝึกปฏิบัติเพื่อให้ตนเองเป็นสุข ปราศจากกิเลส สงบระงับและเข้าสู่พระนิพพานแล้วนั้น ในระหว่างทางของการปฏิบัติพระพุทธองค์ยังได้ตรัสถึงการกระทำเพื่อผู้อื่น หรือ เพื่อคนหมู่มากอยู่เสมอ ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อภิกษุบรรลุนิพพานแล้ว หน้าที่ของท่านยังไม่หมด ยังต้องไปเทศนาสั่งสอนสัตว์ (ซึ่งรวมถึงมนุษย์และเทวดา) เพื่อประโยชน์แก่ทุกคน ดังพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๔ เป็นต้น

^๓ มัลลิกา มัติโก บรรณานุกรม, จิตสำนึกทางสังคมของนักศึกษา ระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, (กรุงเทพมหานคร : เจริญดีการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖/๔๖-๔๗.

นอกจากนี้ เรายังพบหลักฐานคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องการกระทำที่เป็นประโยชน์ เพื่อสังคมและส่วนรวม ดังเช่น “ภิกษุทั้งหลาย พระสุคตหรือวินัยของพระสุคตเมื่อดำรงอยู่ในโลกพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๕ หรือ เรื่องการกระทำใดๆ ที่เป็นประโยชน์^๖ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ของตน สมควรแท้ เพื่อที่จะทำกิจของตนให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือว่าบุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ของผู้อื่น สมควรแท้ เพื่อที่จะทำกิจของผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท หรือ บุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย สมควรแท้ที่จะทำกิจของทั้ง ๒ ฝ่าย ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท”^๗ หรือ “ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด นี่เป็นคำพร่ำสอนของเรา”^๘ หรือ “ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว นำดำเนิน ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์”^๙ หรือ “...บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เราเรียกว่า เป็นเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิงไว้ในป่าช้า ไฟไหม้ทั้งสองข้าง ตรงกลางเป็นอันคง ย่อมไม่อำนวยประโยชน์เป็นเครื่องเรือน ทั้งไม่อำนวยประโยชน์เป็นอุปกรณ์ในป่า...บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด”^{๑๐} หรือ “ภิกษุ บุคคลในธรรมวินัยนี้เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่คิดเพื่อเบียดเบียน ๒ ฝ่าย เมื่อคิด ย่อมคิดเกื้อกูลตนเอง เกื้อกูลผู้อื่น เกื้อกูล ๒ ฝ่าย และเกื้อกูลชาวโลกทั้งหมดทีเดียว บุคคลเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก เป็นอย่างนี้แล”^{๑๑} เป็นต้น

^๕ อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒.

^๖ ประโยชน์ในพุทธศาสนา จะหมายถึง อุตถะ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ ผลที่มุ่งหมาย แบ่งเป็น ๑) ทัฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าความหมายของประโยชน์ในทางโลกียะหรือทางโลก เช่น การมีงานทำ การเอื้ออาทร และสิ่งดีๆ ที่มุ่งหวังต่อกัน ก็ครอบคลุมในความหมายที่หมายถึงประโยชน์ในปัจจุบันด้วย ๒) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้า และ ๓) ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุดหรือพระนิพพาน ประโยชน์ทั้ง ๓ นี้ เป็นประโยชน์ในแง่ของการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม อีกหมวดหนึ่งคือ ๑) อุตตัตถะ ประโยชน์ตน ๒) ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น และ ๓) อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย จาก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๙.

^๗ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๔๐.

^๘ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๑๖/๕๐๖.

^๙ ชุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒.

^{๑๐} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔.

^{๑๑} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๖๘.

จะเห็นได้ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทรงตระหนักถึงผู้อื่นตลอดเวลา การกระทำก็จันใด ต้องได้ประโยชน์ทั้งเราทั้งเขาเสมอ ประโยชน์และสุขที่เกิดขึ้นนี้ ไม่ใช่เพื่อใครอื่นเลย แต่เพื่อตนเอง ๑ เพื่อผู้อื่น ๑ และเพื่อทั้งสองฝ่าย ผู้ใดไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่น เสมือนเป็นคนไร้ค่า ดังนั้น จึงไม่มีคำสอนใดในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีคนกล่าวอ้างว่าทำเพื่อตนเองอย่างเดียว หรือ จิตใจคับแคบ ละทิ้งผู้อื่น ละทิ้งสังคมโดยรวม แม้คำสอนเรื่องอื่นๆ เช่น เมตตากฎา สัจจกัณฑ์ หรือ สาราณียธรรม ล้วนเป็นคำสอนที่นึกถึงผู้อื่น นึกถึงส่วนรวมเสมอ

จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้ามีพระปัญญาธิคุณในเรื่องมิติของสังคม เรื่องจิตสำนึกทางสังคม ด้วยคำพร่ำสอนแก่ชาวโลกและเทวดาโดยให้ทุกคนปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่ทุกฝ่าย

นอกจากนี้ ผู้เขียนเห็นว่า หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีมากมายที่สะท้อนให้เห็นว่า การกระทำใดๆ ที่ได้ทำกับผู้อื่น ผลสะท้อนจะย้อนกลับมาสู่ผู้กระทำนั้นด้วย ดังเช่น พุทธสุภาษิตว่า

สักการะคนอื่นแล้ว	ย่อมเป็นผู้ที่คนอื่นสักการะตอบ
เคารพคนอื่นแล้ว	ก็มีคนอื่นเคารพตอบ
บูชาผู้อื่น	ย่อมได้รับการบูชาตอบ
ไหว้ผู้อื่น	ย่อมได้รับการไหว้ตอบ ^{๑๒}
ผู้ให้ของที่น่าพอใจ	ย่อมได้ของที่น่าพอใจ
ผู้ให้ของที่เลิศ	ย่อมได้ของที่เลิศ
ผู้ให้ของที่ดี	ย่อมได้ของที่ดี ^{๑๓}

ตัวอย่างของพุทธภาษิตเช่นนี้ ปรากฏอีกมากในพระไตรปิฎก ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าการกระทำใดๆ ที่ได้ทำกับผู้อื่น ผลที่ดีก็ตกเป็นของผู้กระทำด้วยเช่นกัน ผลคือได้ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ในทางตรงกันข้าม ถ้าทำไม่ดีกับผู้อื่น ผลไม่ดีก็ตกกับผู้ที่กระทำนั้นด้วยเช่นกัน ดังนั้น ถ้าเราได้ทราบกฎข้อนี้ การปฏิบัติตนเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวม ผลสุดท้าย เราก็เป็นผู้รับผลนั้น ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

การปฏิบัติตามกฎดังกล่าว ผู้เขียนเห็นว่าสอดคล้องกับกฎวิทยาศาสตร์ที่ว่า action เท่ากับ reaction หรือ ทำอย่างไร ได้อย่างนั้น คิดอย่างไร ได้อย่างนั้น ดังนั้น การกระทำเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวม สุดท้ายผลที่ได้ เราก็ได้รับด้วย การกระทำเช่นนี้จึงไปด้วยกัน ทั้งเราและผู้อื่น

^{๑๒} พ. ช. ม. (ไทย) ๒๘/๑๖-๑๗/๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๓} อ. ปร. จ. ก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒.

ผู้เขียนจึงเห็นว่า คำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากจะเป็นคำสอนที่เน้นให้แต่ละคนปฏิบัติเพื่อตนเองแล้ว มิติทางสังคม การกระทำเพื่อผู้อื่น เพื่อส่วนรวม ก็ปรากฏอยู่ควบคู่กัน ไม่ได้ละเลยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จึงเป็นแนวคิดแบบองค์รวม บูรณาการทั้งมิติของปัจเจกและมิติทางสังคม แต่ผู้เขียนเห็นว่า สังคมไทยไม่ได้นำเอาพุทธดำรัสเหล่านี้ มาปลูกฝังให้เกิดเป็นจิตสำนึกและให้ฝังแน่นอยู่ในใจหรือในวิถีชีวิต ปัญหานี้ผู้เขียนเห็นว่า ผู้นำหรือผู้ปกครอง หรือแม้แต่พระภิกษุสงฆ์ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อชุดคำสอนเรื่องสังคมในพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แต่เน้นชุดคำสอนอื่นๆ ที่เน้นเรื่องปัจเจก การทำบุญเพื่อสวรรค์ นิพพานเพียงอย่างเดียว คำสอนเหล่านี้จึงไม่ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและก่อให้เกิดวัฒนธรรมเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวม นอกจากจะเป็นคำเทศนาในวัด หรือการสอนให้ท่องจำในชั้นเรียนเพื่อสอบเท่านั้น จะมีก็เห็นแต่ท่านพุทธทาสที่ได้บรรยายธรรมและเขียนหนังสือที่ให้ความสำคัญเรื่องสังคม เช่น เรื่องไถ่ล้นกรรม สันโดษไม่เป็นอุปสรรคของการพัฒนา ทิศแห่งก พ่าสาบทางการเมือง ธรรมิกสังคมนิยม เป็นต้น ผู้เขียนเห็นว่าหลักธรรมที่เป็นนามธรรม โดยเฉพาะเรื่องการปลูกฝังเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคมเหล่านี้ ควรจะนำมาบรรจุเป็นหลักสูตรการสอน ตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงการศึกษาระดับสูง และต้องมีภาคปฏิบัติด้วย เมื่อได้ปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตแล้ว ก็จะส่งผลไปสู่ครอบครัวและสังคมโดยรวม ผลสุดท้ายจะเกิดเป็นจิตสำนึกที่ค้ำจุนถึงผู้อื่นและปฏิบัติเพื่อผู้อื่นอยู่เสมอ

คำว่า ภาคปฏิบัตินี้ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างบางประเด็น เช่น เมื่อต้องการให้เด็กเรียนเรื่องความสำคัญของสิ่งแวดล้อม แทนที่จะให้เด็กนั่งเรียนอยู่ในห้องและท่องจำ ก็นำเด็กออกไปเรียนนอกห้อง เช่น ไปที่สวนสาธารณะ ให้เด็กไปค้นคว้า เอาตัวอย่างอะไรก็ได้ มานำเสนอต่อหน้ากลุ่มเพื่อน และให้แสดงความคิดเห็นว่ามีความสำคัญอย่างไร ทั้งต่อตนเอง และสังคม และถ้ามีปัญหาจะแก้ไขกันอย่างไร เป็นต้น หรือ ถ้ามีใครเคยดูภาพยนตร์ แอนิเมชัน เรื่อง *Up* หรือ *คุณปู่บ้าพลัง* จะมีเด็กน้อยคนหนึ่ง ชื่อ รัสเซลล์ เป็นลูกเสียวัย ๔ ขวบ ที่มีสิ่งที่จะต้องทำคือ การได้รับเหรียญช่วยเหลือผู้สูงอายุ เพื่อมาติดหน้าอกเพิ่มจากเหรียญที่ได้รับจากการช่วยเหลือสังคมด้านอื่นๆ จนเต็มหน้าอกแล้ว ด้วยการอาสาพาคุณปู่ข้ามถนนหรือช่วยงานอะไรก็ได้ตามที่คุณปู่ร้องขอ ถ้าสังเกตดีๆ นี่คือวิธีสอนให้เด็กทำงานอาสาเพื่อสังคม แล้วเด็กได้รับเหรียญรางวัลเป็นการตอบแทนการทำมาดี (ไม่ใช่เพื่อได้เงินอย่างบ้านเรา ถ้าไม่ได้เงิน ไม่ทำ) เมื่อมีการกระทำบ่อยๆ เด็กภูมิใจในการทำดี จิตสำนึกเหล่านี้ก็จะถูกปลูกฝัง ปมเพาะไปเรื่อยๆ ตั้งแต่เด็ก และต่อไปเมื่อเด็กโตขึ้น ก็จะทำโดยไม่ได้ต้องการอะไรตอบแทน เป็นต้น

การปลูกฝังจิตสำนึกเพื่อสังคมให้เกิดขึ้นตั้งแต่ยังเป็นเด็กหรือเยาวชน เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยเวลาดังนั้น การทำให้เป็นสิ่งที่อยู่ในวิถีชีวิตจึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำเป็นนโยบายหรือเป็นเป้าหมายร่วมกันของชาติ

การบูรณาการทั้งแนวคิดและการปฏิบัติทั้งในมิติของปัจเจกและมิติของสังคม เป็นพัฒนาการที่จะต้องดำเนินไปด้วยกัน เป็นสิ่งที่ทุกคนควรคำนึงและควรปฏิบัติ ไม่ควรละเลยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การตระหนักรู้เรื่องจิตสำนึกเพื่อชุมชนและเพื่อสังคม จะเห็นเป็นรูปธรรมต้องนำไปสู่การปฏิบัติ

นอกจากนี้ การกระทำใดๆ ก็ตามที่มีผลกระทบต่อสังคม ไม่ว่าจะทางดีหรือทางร้าย สุดท้ายก็จะมีผลต่อตนเองด้วยกันทั้งสิ้น ยกตัวอย่าง เช่น เรื่องกฎจราจร ซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวและเกี่ยวข้องกับส่วนรวม ถ้าเราขับรถโดยไม่คำนึงถึงกฎกติกา มารยาทบนท้องถนน เมื่อเราขับรถเพื่อเบี่ยงออกจากคอสะพานที่จะข้ามทางแยก โดยไปปาดหน้ารถคันอื่นที่กำลังต่อคิวอยู่ นอกจากจะทำให้รถติดบนคอสะพานเพราะไม่สามารถขึ้นบนสะพานได้ ยังทำให้รถที่กำลังต่อคิวยิ่งติดเพิ่มขึ้น เพราะเขาก็ไม่ยอมให้แซงคิวของเขา การที่เราทำให้เกิดรถติด ณ ที่จุดแยกใดจุดแยกหนึ่ง อาจส่งผลให้รถติดเพิ่มขึ้นทั่วทั้งกรุงเทพมหานครก็เป็นได้ และสุดท้ายก็มีผลกระทบต่อเราด้วย คือทำให้เกิดการล่าช้าในการเดินทาง แทนที่จะเร็วขึ้นหรือเป็นปกติถ้าเราขับรถไปตามคิวที่จอดรถไฟแดงอยู่

หรือในกรณีที่มีการซื้อสิทธิ์ขายเสียง ถ้าเราหวังเพียงเงิน ๕๐๐ บาท หรือ ๑,๐๐๐ บาท ในการเลือกตั้งในแต่ละครั้ง ซึ่งคิดว่าเงินจำนวนนี้มีค่ามากสำหรับเรา แต่จริงๆ แล้วถ้าใช้จ่ายอย่างไม่ระวัง ก็จะมีหมดในเวลาอันรวดเร็ว เงินก้อนนี้แลกกับนักการเมืองที่สามารถเข้าไปจ่อราษฎรบังหลวง หรือเข้าไปคอร์รัปชัน ในจำนวนเงิน ๕๐๐ ล้านบาทหรือ ๑,๐๐๐ ล้านบาท ก็เป็นไปได้ การกระทำของเราเพียงเสี้ยววินาทีในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ส่งผลกระทบต่อความเสียหายใหญ่หลวงต่อประเทศชาติ บ้านเมืองไม่ได้รับการพัฒนาในทางที่ควรจะเป็นงบประมาณในการบริหารงานน้อยลง สุดท้ายเราก็เป็นผู้ที่ไม่ได้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ด้วยเช่นกัน เช่น ถนนยังเป็นหลุมบ่ออยู่ตลอดเวลาเพราะเงินงบประมาณมีจำกัด หรือสะพานในหมู่บ้านเป็นไม้ที่ไม่มีโอกาสพัฒนาเป็นคอนกรีต เป็นต้น

หรือในกรณีที่เราขายยาเสพติดเพื่อหวังที่จะรวยทางลัด สุดท้ายผลร้ายอาจจะตกถึงลูกหลานของเรา เพราะไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติดเสียเอง เมื่อเราทำให้พ่อแม่ผู้อื่นทุกข์ใจ ผลก็ทำให้เราทุกข์ใจไปด้วย จึงเห็นได้ว่า การที่เรากระทำสิ่งใดๆ ไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม ในที่สุด ผลนั้นก็จะย้อนกลับมาสู่ตัวเรา ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ดังนั้น การปฏิบัติใดๆ ก็ตามจึงควรนึกถึงบุคคลอื่น สังคมหรือชุมชนด้วยเสมอ

ในทางตรงกันข้าม ถ้าเรามีจิตที่ดี คิดดี ทำดี และคำนึงถึงประโยชน์ผู้อื่นด้วย เราก็จะได้ผลลัพธ์ที่ดีด้วยเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น นายอภิมุข แซ่ฮ้อ ซึ่งประวัติของเขาเคยออกอากาศทางโทรทัศน์ในรายการตีสิบ เป็นคนพิการด้านสมอง คิดช้า ทำช้า พูดช้า ประกอบอาชีพด้วยการเก็บขยะขาย เนื่องจากเป็นคนขยัน อดออม กตัญญู นึกถึงมารดาและทำงานเพื่อเลี้ยงดูมารดาอย่างสม่ำเสมอ

โดยไม่ได้หวังผลตอบแทนใดๆ จากสังคมหรือจากใครๆ การที่มีวิถีชีวิตที่ทำเพื่อผู้อื่น ในที่นี้คือมารดา โดยอาจจะไม่เข้าใจว่าที่กระทำลงไปนั้นเรียกว่าความกตัญญู แต่ทำเพราะความรักที่มีต่อมารดา ผลที่ได้รับคือมีคนเห็นความดีนั้น และช่วยสงเคราะห์ให้มีงานมากขึ้น จึงมีรายได้เพิ่มขึ้น มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จิตที่มีความสำนึกเพื่อผู้อื่น ผลสุดท้ายก็สะท้อนให้ผลลัพธ์ที่ดีต่อตนเองและครอบครัว

หรือการที่เรามีจิตอาสาออกไปกำจัดผักตบชวาและเก็บขยะในแม่น้ำคูคลองใกล้บ้านร่วมกับเทศบาลหรือตำบลของเรา นอกจากจะทำให้ชุมชนของเราน่าอยู่ สะอาดแล้ว ยังช่วยให้หมู่บ้านเรา หรือบ้านเรา ไม่เกิดน้ำท่วมในฤดูฝนได้ หรือการที่เราหรือสังคมไทยโดยรวม มีจิตสำนึกบริจาคเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยจากสึนามิในญี่ปุ่นเมื่อต้นปี ๒๕๕๔ โดยไม่ได้หวังผลอะไรตอบแทน และเมื่อช่วงปลายปี ๒๕๕๔ ชาวไทยได้ประสบกับอุทกภัยครั้งร้ายแรงที่สุด ประเทศญี่ปุ่นก็ได้ให้ความช่วยเหลือประเทศไทยเป็นอย่างมาก ทั้งเงินและของใช้ต่างๆ จึงเห็นได้ว่าผลของการปฏิบัติที่ดีเพื่อเกื้อกูลบุคคล ชุมชน และสังคม มีผลสะท้อนกลับมาถึงตัวเรา สังคมของเรา และบ้านเมืองของเรา ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

ดังได้กล่าวแล้วว่า แนวคิดเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคม และมิติทางสังคมต่างๆ ปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังนั้น การจะกล่าวว่า พระพุทธศาสนาไม่มีมิติทางสังคมจึงเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้อง แม้จะไม่ได้กล่าวถึงปรัชญาแนวคิดเรื่องรัฐ ประชาธิปไตย ตามแบบอย่างของปรัชญาตะวันตก แต่แนวคิดเหล่านี้ก็มีดังที่ได้กล่าวแล้ว

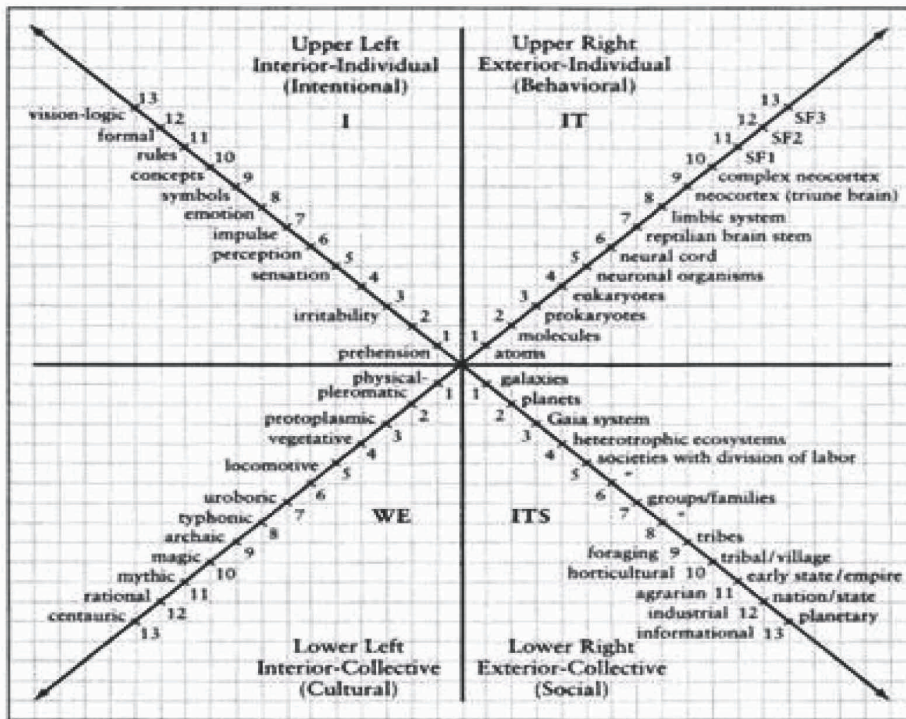
แนวคิดเรื่องสังคมเป็นสิ่งที่นักคิดนักปรัชญาตะวันตกให้ความสำคัญ เพราะพื้นฐานที่มาของการสร้างชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ของสังคมตะวันตกแตกต่างกันกับพื้นฐานต่างๆ ของทางตะวันออก อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ของมิติของปัจเจกและมิติทางสังคมของตะวันตกก็สอดคล้องกับปรัชญาแนวคิดของพระพุทธศาสนา

แนวคิดของทางตะวันตกที่สำคัญที่ผู้เขียนจะกล่าวถึง คือแนวคิดเรื่องทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์ (Ken Wilber)^{๑๔} เป็นการบูรณาการแนวคิดทั้งในมิติของปัจเจก และมิติของสังคม เคน วิลเบอร์ เห็นว่า พัฒนาการทั้งสองด้านจะต้องดำเนินไปด้วยกัน และสอดคล้องกัน จิตของคนในระดับหนึ่ง ก็จะมีชุดระบบความคิด ความเข้าใจของคนในสังคมในระดับหนึ่ง สังคมนั้นจะมีรูปแบบการปกครอง ผู้ปกครอง วิถีชีวิตสะท้อนไปตามแนวคิดของจิตของคนในสังคมแบบนั้น

ทฤษฎีบูรณาการกล่าวถึงกระบวนการ ๔ ด้าน ดังภาพที่ ๑

^{๑๔}เคน วิลเบอร์ นักปรัชญาชาวอเมริกัน ผู้คิดทฤษฎีบูรณาการ (Integral Theory) มีผลงานการค้นคว้าด้านวิทยาศาสตร์กับจิตวิทยา ปรัชญาและศาสนา และมีผลงานปรากฏตีพิมพ์เป็นหนังสืออยู่ประมาณ ๒๘ เล่มนอกเหนือจากบทความและปาฐกถาอื่นๆ เขาเริ่มเขียนหนังสือออกมาปีละเล่มตั้งแต่ปี ๑๙๙๗ เป็นต้นมา หนังสือที่มีชื่อเสียงชื่อ *Sex, Ecology, Spirituality* ซึ่งจัดว่าเป็นผลงานระดับเยี่ยมเล่มหนึ่งในศตวรรษนี้.

ภาพที่ ๑ กระบวนทัศน์ ๔ ด้าน^{๑๕}

ประกอบด้วยมิติด้านฉัน/เจตนารมณ์ (I) ด้านพฤติกรรม (It) ด้านวัฒนธรรม (we) และด้านสังคม (Its) ทฤษฎีบูรณาการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของมิติทั้ง ๔ ด้านที่ทุกปัญหาควรจะนำมาพิจารณา

เมื่อรวมกระบวนทัศน์ด้านขวามือเข้าด้วยกัน หรือ ด้าน It/Its ซึ่งเป็นเรื่องภายนอก คือเรื่องพฤติกรรม/กายภาพ กับเรื่องสังคม เกิดเป็นกรอบแนวคิดที่เรียกว่า กรอบแนวคิดสามทัศน์ (The Big Three)^{๑๖} เป็นทัศน์ของ ฉัน/พวกเรา/สิ่ง (I, we, it)

เคน วิลเบอร์ ยังกล่าวอีกว่า เมื่อพิจารณาทางด้านศาสนาหรือจิตวิญญาณ เราก็จะพบว่า กรอบแนวคิดสามทัศน์นี้ ก็สามารถนำมาอธิบายได้ เช่น พระรัตนตรัย ในพุทธศาสนา ประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อ พระพุทธ คือ I พระธรรม คือ it และ พระสงฆ์ คือ we^{๑๗} จะเห็นได้ว่า ทั้ง I, we, it จะมีการพัฒนาไปด้วยกันเสมอ

^{๑๕}Ken Wilber, **Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution**, second edition revised, (Boston : Shambhala, Inc, 2000), p. 198.

^{๑๖}Ibid., pp.149-153.

^{๑๗}Ibid., p.149.

การพัฒนาของจิตจึงมีทั้งการพัฒนาด้านจิตใจของตนเอง ที่มีความสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งในที่นี้คือความจริงที่ปรากฏ หรือ it

กรอบแนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดของนักปรัชญาหลายท่าน เช่น คาร์ล ปอปเปอร์^{๑๘} นักปรัชญาวิทยาศาสตร์ เรื่องสามโลกแห่งความรู้ (Karl Popper's the Three Worlds of Knowledge) ได้แก่ โลกที่ ๑ (World I) คือโลกที่เป็นกายภาพ (the objective world of it/the physical universe) เห็นและจับต้องได้ เช่น เรื่องสมอง พลังงาน พุทธกรรม เป็นต้น ซึ่งตรงกับทัศน์ที่ ๒ และ ๔ หรือทัศน์ด้านขวาทั้งหมด โลกที่ ๒ (World II) คือโลกที่เป็นนามธรรม (the subjective world of I) เป็นเรื่องของแนวคิด ความรู้ ความรู้สึกนึกคิด เรื่องจิต เป็นต้น ซึ่งตรงกับทัศน์ที่ ๑ หรือด้านซ้ายบน และโลกที่ ๓ (World III) คือโลกที่เกี่ยวข้องกับผลรวมของเรื่องกายภาพกับจิตใจของมนุษย์ แสดงออกโดยการฝังอยู่ในรูปแบบของวัฒนธรรมหรือรูปแบบของสังคม^{๑๙} หรือทัศน์ด้านซ้ายล่าง

นอกจากแนวคิดนี้จะสอดคล้องกับแนวคิดของคาร์ล ปอปเปอร์แล้ว แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎีปฏิบัติการเชิงการสื่อสาร (The Theory of Communicative Action)^{๒๐} ของเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) เรื่องเหตุผลที่ฟุ้งขึ้นของมนุษย์ ๓ ประการ (three validity claims) คือ ความจริง (truth, เป็นรูปธรรมหรือ objects) ความจริงใจหรือความซื่อสัตย์ (truthfulness or sincerity, เป็นนามธรรมหรือ subjects) และ ความถูกต้องหรือความยุติธรรม

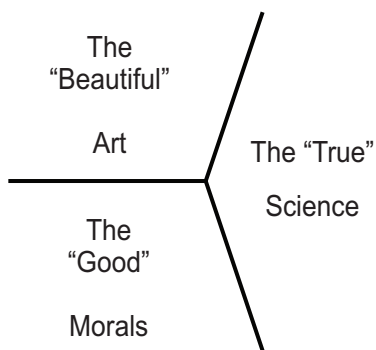
^{๑๘} คาร์ล ปอปเปอร์ ซาฮิว-ออสเตเรีย เป็นนักปรัชญาและเป็นศาสตราจารย์สอนที่วิทยาลัยเศรษฐศาสตร์แห่งลอนดอน (London School of Economics) แต่งตำราหลายเล่มเกี่ยวกับปรัชญา สังคมและการเมือง ได้เสนอทฤษฎีที่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์กระแสหลัก ที่ว่าด้วยหลักการสามารถผิดพลาดได้ (principle of falsifiability) เป็นหลักแนวคิดที่ว่า การทดลองและพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ เป็นการทดลองเพื่อกำจัดความเท็จ ไม่ใช่การทดลองหรือพิสูจน์เพื่อหาความจริง อ่านเพิ่มเติมได้จาก Karl Popper, **The Two Fundamental Problems of The Theory of Knowledge**, Edited by Troels Eggers Hansen, Translated by Andreas Pickel, (Oxon: Routledge, 2009), Karl Popper, **The Open Society and Its Enemies, Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath**, (New Jersey: Princeton University Press, 1971), Diane Collinson and Kathryn Plant, **Fifty Major Philosophers**, second edition, (Oxen: Routledge, 2007) และ The Free Encyclopedia Wikipedia, **Karl Popper**, [online], From: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Popper [9 November 2011].

^{๑๙} Karl Popper, **Unended Quest: An Intellectual Autobiography**, (Oxon, Routledge, 2006), pp. 210-230.

^{๒๐} Jürgen Habermas, **The Theory of Communicative Action: The Critique of Functionalist Reason**, Volume Two, Translated by Thomas McCarthy, (Oxford: Polity Press, 1998), pp. 119-152 and Jürgen Habermas, **Communication and the Evolution of Society**, Translated by Thomas McCarthy, (Oxford: Polity Press, 2003), pp. 50-68.

(rightness or justice, เป็นความจริงเชิงอัตวิสัยร่วม หรือเรียกว่า อัตสัมพันธร่วม) เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ของความจริงที่เป็นรูปธรรมและความถูกต้องที่เป็นนามธรรม ความจริงนี้สอดคล้องกับกระบวนการที่ ๒ และ ๔ หรือด้านขวามือ ความจริงใจหรือความซื่อสัตย์จะสอดคล้องกับกระบวนการที่ ๑ หรือด้านซ้ายบน และความจริงเชิงอัตวิสัยร่วม สอดคล้องกับกระบวนการที่ ๓ หรือด้านซ้ายล่าง

ถ้าพิจารณามองในมุมที่กว้างขึ้น จากแนวคิดของเพลโต จะตรงกับแนวคิดเรื่อง ความจริง (the True, ซึ่งคือรูปธรรม หรือ it) ความดี (the Good, ซึ่งคือความยุติธรรม ความเหมาะสม หรือ we) และ ความงาม (the Beautiful, ซึ่งคือความงามตามทัศนคติของบุคคล หรือ I) ดังนั้นกรอบแนวคิดสามทัศน์ จึงเป็นเรื่องมณฑลของวิทยาศาสตร์เชิงประจักษ์ มณฑลของศีลธรรม และมณฑลของศิลปะ (empirical science, morality, art)^{๒๑} ดังภาพ

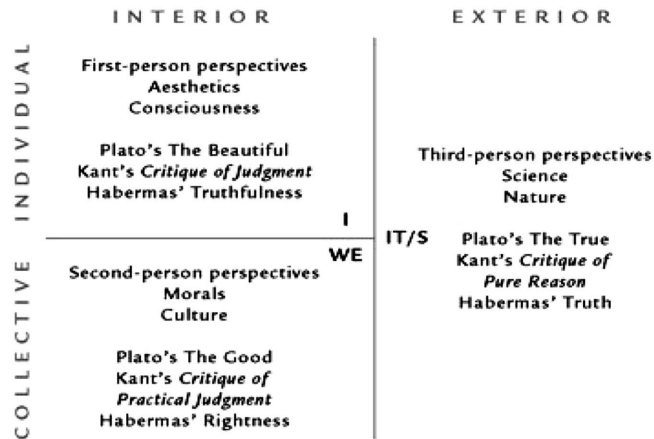
ภาพที่ ๒ มณฑลสามของเพลโต^{๒๒}

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของอิมมานูเอล คานต์ ที่ว่าด้วยการวิพากษ์ คือ บทวิพากษ์ว่าด้วยเหตุผลบริสุทธิ์ (The Critique of Pure Reason, ซึ่งคือ it) บทวิพากษ์ว่าด้วยเหตุผลปฏิบัติ (The Critique of Practice Reason, ซึ่งคือ we) และ การตัดสินเชิงสุนทรียภาพ (Aesthetic Judgment, ซึ่งคือ I)

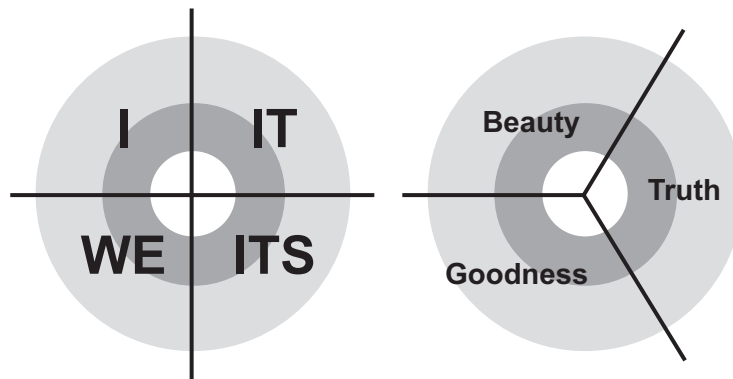
^{๒๑}อ่านประวัติ และแนวคิดของเพลโตเพิ่มเติมได้จาก พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก: บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๑-๑๓๙ และ **จำนงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๖๑-๓๖๖.

^{๒๒}Integral Help Resources, **Quadrants and Perspectives**, [online], From: <http://www.integralhealthresources.com/integral-health-2/the-four-quadrants/quadrants-and-perspectives/> [18 November 2011].

ดังนั้น กระบวนทัศน์ทั้ง ๔ ด้าน จึงสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดในสามด้านหลักที่สำคัญ และสอดคล้องกับแนวคิดของนักปรัชญาที่สำคัญอีกหลายท่าน ดังภาพ

ภาพที่ ๓ แนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์ ๔ ด้านสอดคล้องกับนักปรัชญา^{๒๓}

ภาพที่ ๔ กระบวนทัศน์ ๔ ด้าน รวมเป็นกรอบแนวคิดสามทัศน์^{๒๔}

^{๒๓}Sean Esbjörn-Hargens, *An Overview of Integral Theory: An All-Inclusive Framework for the 21st Century*, [online], From: <http://integrallife.com/node/37539> [18 November 2011].

^{๒๔}Ken Wilber, *Integral Spirituality : A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*, (Massachusetts : Integral Books, 2006), p. 20.

ถ้าพิจารณากรอบสามทัศน์ของเคน วิลเบอร์ จะพบว่า ความสัมพันธ์ของบุคคลกับชุมชนหรือกลุ่มบุคคลหรือพวกเรานี้ มีความสัมพันธ์และสำคัญอย่างแยกไม่ออก จิตของเราจะมีผลต่อชุมชนและสังคมของเราในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเสมอ เมื่อมีความสัมพันธ์กัน การปฏิบัติเพื่อชุมชนและเพื่อสังคมจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนจะควรคำนึงและควรปฏิบัติ เพื่อวัตถุประสงค์ของเราและของสังคมที่เรามีส่วนร่วมกัน

ผู้เขียนจึงเห็นว่าไม่ว่าหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาหรือแนวคิดเรื่องทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์ หรือแนวคิดอื่นๆ ของนักปรัชญาดังที่ได้กล่าวถึง ได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของมิติของปัจเจกและมิติทางสังคม และเป็นสิ่งที่จะต้องตระหนักรู้อยู่เสมอ มิติทางสังคมในที่นี้ครอบคลุมทั้งเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งได้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น มาเป็นระยะเวลายาวนาน เมื่อพิจารณาจากความรุ่งเรืองหรือประเทศที่ประสบความสำเร็จในปัจจุบัน จะพบว่า มิติทางสังคมมีส่วนสำคัญอย่างมากในการพัฒนาประชากร และพัฒนาสังคม ดังนั้น การพัฒนาให้เกิดจิตสำนึกเพื่อสังคมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศชาติ

๓. บทสรุป

การสร้างจิตสำนึกเพื่อสังคม เป็นสิ่งที่โลกตะวันตกให้ความสำคัญมาก ไม่ว่าทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์ แนวคิดเรื่องสามโลกแห่งความรู้ของคาร์ล ปอปเปอร์ ทฤษฎีปฏิบัติการเชิงการสื่อสารของฮาเบอร์มาส หรือแนวคิดของเพลโต หรือนักคิดนักปรัชญาสายสังคมอื่นๆ ที่ได้ให้ทฤษฎีไว้หลายท่าน แต่ในหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนาเถรวาทก็ไม่ได้ด้อยไปกว่าแนวคิดของชาวตะวันตก พระพุทธเจ้าให้ความสำคัญของสังคมและการปฏิบัติต่อผู้อื่น ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย เพราะทุกอย่างเกี่ยวเนื่องกันและมีความสัมพันธ์อิงอาศัยกัน หากแต่เราชาวพุทธไม่เข้าใจถ่องแท้ถึงคำสอนและไม่ได้หมั่นนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนเกิดเป็นอุปนิสัย จนทำให้เหมือนชาวไทยหรือชาวพุทธโดยทั่วไปขาดจิตสำนึกเรื่องสังคมไป แต่ถ้าเราได้กลับมาพิจารณากันอย่างละเอียดอีกครั้ง ได้นำไปฝึกฝนตั้งแต่อนุบาล ในครอบครัว ผู้เขียนเชื่อมั่นว่า จิตสำนึกเรื่องสังคมเป็นเรื่องที่ฝึกฝนได้ และกระทำได้ และทำที่สุด สังคมไทยที่มีความเอื้ออาทรอยู่ในจิตสำนึกอยู่แล้ว ย่อมสามารถนำพาสังคมและประเทศชาติไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าจึงมีพระปัญญาธิคุณเรื่องจิตสำนึกเพื่อสังคม เพื่อประโยชน์และความสุขต่อมวลมนุษยชาติอย่างสมบูรณ์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถา แปล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๐.

มัลลิกา มัติโก บรรณารักษ์. **จิตสำนึกทางสังคมของนักศึกษา ระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล**. กรุงเทพมหานคร : เจริญดีการพิมพ์, ๒๕๔๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๒๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books:

Collinson, Diane and Plant, Kathryn. **Fifty Major Philosophers**. second edition. Oxon: Routledge, 2007.

Habermas, Jürgen. **The Theory of Communicative Action: The Critique of Functionalist Reason.** Volume Two. Translated by Thomas McCarthy. Oxford: Polity Press, 1998.

_____. **Communication and the Evolution of Society.** Translated by Thomas McCarthy. Oxford: Polity Press, 2003.

Popper, Karl. **The Two Fundamental Problems of the Theory of Knowledge.** Edited by Troels Eggers Hansen. Translated by Andreas Pickel. Oxon: Routledge, 2009.

_____. **The Open Society and Its Enemies, Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath.** New Jersey: Princeton

_____. **Unended Quest: An Intellectual Autobiography.** Oxon, Routledge, 2006.

Wilber, Ken. **Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution.** Second Edition revised. Boston: Shambhala, 2000.

_____. **Integral Spirituality: A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World.** Massachusetts: Integral Books, 2006.

(II) World Wide Web

Esbjörn-Hargens, Sean. **An Overview of Integral Theory: An All-Inclusive Framework for the 21st Century.** [online]. From: <http://integrallife.com/node/37539> [18 November 2011].

Integral Help Resources. **Quadrants and Perspectives.** [online]. From: <http://www.integralhealthresources.com/integral-health-2/the-four-quadrants/quadrants-and-perspectives/> [18 November 2011].

The Free Encyclopedia Wikipedia. **Karl Popper.** [online]. From: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Popper [9 November 2011].